

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

САЛО ГАННА ВІКТОРІВНА

УДК: 2-335:141.319.8]:323.113(=161.2)"19/20"(043.3)

**АНТРОПОЛОГІЧНІ СМИСЛИ
РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОГО
ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ
(20-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Київському університеті імені Бориса Грінченка, м. Київ.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Стадник Микола Миколайович,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
професор кафедри публічної політики
та політичної аналітики.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Филипович Людмила Олександрівна,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Національна Академія наук України,
завідувач відділу філософії та історії релігії
Відділення релігієзнавства;

доктор філософських наук, професор
Предко Олена Іллівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри релігієзнавства.

Захист відбудеться _____ 2020 року о _____ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.07 Київського університету імені
Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету
імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка,
13 б.

Автореферат розісланий «_____» _____ 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Мартич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Після проголошення незалежності України постала необхідність відродження національної духовної спадщини і ролі антропологічного чинника у соціальному процесі, зокрема, актуалізації проблеми людини як найвищої цінності, її ментальності та самобутності. Ця проблема відповідає найважливішим потребам сучасності у соціокультурному просторі України, де врахування особливостей етнонаціонального коріння та процесів релігієгенезу стає одним із факторів результативності державних реформ, допомагає коригувати національну політику й етнополітику, забезпечує становлення та розвиток самосвідомості народу, його національної самоідентифікації.

Сьогодні у зв'язку з кардинальними глобалізаційними процесами стає все більш відчутною небезпека втрати людиною своїх глибинних архетипних першооснов, тих ментальних настанов, на яких ґрунтуються національні традиції. Саме тому актуальність дисертаційного дослідження зумовлена потребою у виокремленні антропологічних смислів у творчому доробку представників української діаспори, дослідження її місця та формуванні й розвитку етнічного і релігійного ідентитету українства.

Формування вчення про людину мислителями закордонного українства – тривалий процес, який безпосередньо охопив увесь період становлення діаспори загалом. Українські емігранти довгий час лишалися єдиним джерелом збереження знань про релігію, історію, культуру та мову нашої держави. До того ж, представники української діаспори мали змогу ознайомитися з найкращими надбаннями європейської та світової культури, що в подальшому вплинуло на світоглядні орієнтири провідних діячів зарубіжного українства.

Вивченню питання антропологічних смислів у релігійно-філософському дискурсі представників української діаспори присвячено праці таких вітчизняних філософів і регілієзнавців: А. Колодного, Ю. Корбуша, Н. Кривди, В. Ляхоцького, А. Марушкевича, С. Наливайка, І. Огородника, О. Погорілого, М. Русина, Є. Сохацької, З. Тіменика, М. Тимошика, І. Тюрменко, Ю. Шереха та ін. Водночас історіографічний огляд релігійно-філософських праць представників української діаспори свідчить про недостатнє дослідження антропологічних смислів у їх творчому доробку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах науково-дослідної роботи кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка «Складні питання історичної пам'яті країн Центрально-Східної Європи ХХ-ХХІ ст. у парадигмі діалогічності української культури» (державний реєстраційний номер 0116U003294).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні місця та ролі антропологічних смислів у релігійно-філософському дискурсі представників української діаспори.

Відповідно до поставленої мети визначено дослідницькі завдання:

– окреслити теоретико-методологічні підходи мислителів українського зарубіжжя щодо вчення про людину, уточнивши зміст основних термінів;

- виявити філософські та релігійні джерела антропологічних уявлень мислителів українського зарубіжжя;
- розкрити роль біографічного нарративу в етнонаціональній та релігійній ідентифікації діаспорних діячів;
- дослідити сутність української людини в релігійно-екзистенційних та націонал-персоналістських вимірах;
- визначити релігійно-ціннісні орієнтації та етико-гуманістичні пріоритети мислителів української діаспори в контексті осмислення відношення «людина – Бог – світ»;
- з'ясувати роль релігійно-філософських надбань діаспорних мислителів у сучасному соціокультурному просторі України.

Об'єктом дослідження є релігійна та філософська спадщина представників української діаспори.

Предмет дослідження – антропологічні смисли ідей мислителів закордонного українства як складова їх релігійно-філософського творчого доробку.

Теоретико-методологічною основою роботи є такі методи дослідження: *системний* (уможливив дослідження різних аспектів концептуалізації антропологічної парадигми як складової релігійно-філософських студій діаспорних мислителів); *аналітичний* (сприяв осмисленню етнонаціональних та релігійних зрізів конкретної людини – українця); *біографічний* (став основою біографічного нарративу діячів різних періодів української діаспори); *історико-генетичний* (дозволив визначити етапи формування вчення про людину, виявити наступність та послідовність у процесі його розвитку); *компаративістський* (дав змогу порівняти уявлення про людину різних мислителів, виокремити їх як загальні, так і індивідуальні особливості). Використання зазначених методів ґрунтується на принципах об'єктивності, світоглядного плюралізму, гуманізму. Окрему групу дослідження становлять специфічні релігієзнавчі принципи толерантності та конфесійної неупередженості.

Концептуальним підґрунтям та методологічним інструментарієм для дисертації також стали праці О. Александрової, В. Бондаренка, Т. Гаврилюк, А. Гордієнка, Л. Губерського, Р. Додонова, М. Заковича, С. Здіорука, В. Ільїна, Н. Ковальчук, А. Колодного, М. Козловця, А. Конверського, Л. Кондратика, В. Кременя, В. Лубського, О. Марченка, І. Надольного, В. Огнев'юка, В. Панченко, М. Поповича, О. Предко, М. Рибачука, О. Соколовського, М. Стадника, Л. Филипович, С. Храмової, Є. Харьковщеника, О. Шепетька, О. Шуби, Л. Шугаєвої та ін.

Вагомим джерелом для вивчення антропологічних надбань є роботи найвідоміших мислителів закордонного українства, серед яких Т. Закидальський, О. Кульчицький, І. Лисяк-Рудницький, І. Мірчук, К. Митрович, І. Огієнко, Я. Орїон, Л. Силенко, Д. Чижевський, В. Шаян, М. Шлемкевич, С. Ярмусь тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у системній реконструкції антропологічних візій представників української діаспори, розглянутих у контексті їхніх релігійно-філософських студій (20-ті р. ХХ – початку ХХІ ст.). У результаті вирішення поставлених у дисертаційній роботі завдань, обґрунтовано положення, що мають наукову новизну:

уперше:

– подається визначення української діаспори не лише як суспільного інституту (форма існування громад), а й як екзистенційно-особистісного (як певний консолідуючий чинник, як результат осмислення особистого духовного досвіду, саморефлексії) та комунікативно-дискурсивного проекту (творчий доробок як інструмент впливу в країнах проживання), що дозволило з'ясувати смисли діаспори, у межах яких відтворюється соціальна, етнонаціональна та релігійна ідентифікація членів діаспорної спільноти;

– біографічний наратив розглянуто не лише як спосіб відтворення життєвого шляху діаспорних мислителів, а й як засіб конструювання та презентації їхньої релігійної ідентичності, завдяки чому тематизовано та виокремлено дослідницький ракурс філософсько-світоглядних зацікавленостей;

– виокремлено сутнісне, концептуальне ядро антропологічної парадигми діаспорних мислителів, зокрема україноцентризм і теоцентризм як особливі релігійно-світоглядні настанови, життєві та дискурсивні стратегії.

уточнено:

– витоки, що вплинули на антропологічну концепцію мислителів українського зарубіжжя: по-перше, релігійні впливи (етнічна релігія, християнська антропологія), по-друге, антропологічна проблематика у працях давньоруських мислителів (започаткування ідеї кордоцентризму); розуміння людини Г. Сковородою, П. Юркевичем (учення про «внутрішню» людину, про серце як осереддя духовності та моральності); по-третє, західноєвропейська філософська антропологічна традиція (психоаналіз, екзистенціалізм, персоналізм, діалогізм та ін.); доведено, що різні джерела та впливи сприяли формуванню синкретичного релігійно-філософського вчення про людину, яке є ключовим у працях діаспорних мислителів;

– релігійно-ціннісні орієнтації та етико-гуманістичні пріоритети антропологічного вчення діаспорних мислителів, а саме: релігійну духовність (синтез самобутньої української духовності та християнської богопричетності); ідею «внутрішньої» людини (функціональний центр, носій сердечності й морально-етичних настанов); феномен «серця» у поєднанні з Вірою, Надією, Любов'ю (трансцендентна вісь духовності та «внутрішньої» людини, завдяки якій уможлиблюється синергійна взаємодія людської особистості з Абсолютною Особистістю);

– феномен кордоцентризму в наступних аспектах: етнічно-духовному (не лише є підґрунтям української духовності, моральності, але також активізує певні структури психіки); релігійно-символічному (в образній формі кодифікує та маніфестує царину сакрального, представляє важливі смисли релігії); морально-праксеологічному (характеризує діяльнісний процес набуття активності людиною як специфічний процес духовного творення «внутрішньої» людини);

набуло подальшого розвитку:

– положення про те, що вплив релігійно-філософських надбань на сьогодення України виявляється у таких напрямках: етнонаціональний (збереження національних звичаїв і релігійних традицій, утвердження почуття національної

свідомості, формування патріотизму); духовний (самоствердження української людини, її інтелігентності та моральності); релігійний (формування національної церкви, її розбудова);

– розуміння ідейно-тематичних пріоритетів світоглядної парадигми мислителів української діаспори, стрижнем якої є тріада «Бог – людина – світ», а ціннісні та праксеологічні орієнтири мають підпорядковуватися практичній реалізації національних інтересів і релігійно-духовним потребам.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання теоретичних положень та висновків дисертації як методологічної бази для подальших релігієзнавчих досліджень у царині духовності, моральності, патріотизму; виховання української людини, пошуку тих орієнтирів, завдяки яким стверджується людина, реалізуються її можливості в контексті духовного відродження України. Результати наукової роботи можуть бути використані у виховному процесі, у навчальних курсах та спецкурсах із філософії, практичного релігієзнавства, християнської антропології, етики, естетики, культурології тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною авторською науковою працею. Висновки, узагальнення й положення новизни сформульовані здобувачем на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, ідеї та висновки дисертації обговорено на методологічних семінарах і засіданнях кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка, висвітлено у доповідях на міжнародних, всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (м. Дніпропетровськ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія сучасність, майбутнє» (м. Київ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи» (м. Львів, 2015); III Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, політика» (м. Люблін, Республіка Польща, 2016); VI щорічній Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (м. Львів, 2019); Всеукраїнській науковій конференції «Київські філософські студії–2019» (м. Київ, 2019).

Публікації. Основні положення дисертації та результати висвітлено у 14 публікаціях (з них: 5 – у фахових виданнях України, 2 – у закордонних періодичних наукових виданнях (США, Чеська Республіка) та 7 – тези доповідей у збірниках і матеріалах наукових конференцій).

Структура та обсяг дисертації зумовлені специфікою предмета дослідження, логікою розкриття проблеми, а також метою і завданнями роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (290 позицій), додатків. Загальний обсяг роботи – 230 сторінок, основний зміст дисертації викладено на 177 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження теми; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретичну й методологічну основу дослідження; розкрито основні положення наукової новизни результатів дослідження, їхнє теоретичне та практичне значення;

У першому розділі **«Аналітичний огляд літературних джерел та методологія дослідження проблеми»** розглянуто різноманітні підходи до осмислення антропологічних аспектів релігійно-філософських ідей представників української діаспори.

У підрозділі 1.1 **«Антропологічна проблематика як об'єкт наукового та богословського дискурсу»** джерела та література групується у кілька блоків. Перший блок становлять філософські праці методологічного характеру, в яких розглядаються питання гуманізму, антропоцентризму, їхні сутнісні характеристики, різноваріативні сфери їх осмислення (Л. Губерський, М. Козловець, С. Кримський, Г. Плеснер, М. Попович, П. Тейяр де Шарден, К.-Г. Юнг, М. Шелер, В. Шинкарук та ін.). Другий блок формують роботи богословського та релігієзнавчого спрямування, присвячені питанням християнської антропології, її особливостям, сучасним тенденціям та пріоритетам (К. Вергелес, Т. Гаврилюк, І. Зізіулас, О. Предко, Ю. Чорноморець та ін.). Третій блок джерел – праці філософів (І. Валявко, І. Огороднік, А. Погорілий, М. Ткачук та ін.), релігієзнавців (А. Колодний, О. Лютко, К. Недзельський, Л. Филипович та ін.), в яких розглядаються окремі аспекти проблеми релігійно-філософського виміру людини в доробку представників української діаспори. Четвертий блок джерел об'єднує роботи представників української діаспори, зокрема І. Мірчука, О. Кульчицького, І. Огієнка, І. Ортинського, Д. Чижевського, І. Шевціва, М. Шлемкевича, В. Храмової, С. Ярмуса, В. Яніва та ін.

У підрозділі 1.2 **«Методологічні засади дослідження антропологічних ідей діаспорних мислителів»** здійснено аналіз масиву літературних джерел, наслідком чого є відтворення життєвих й творчих доль низки видатних діячів діаспори, їхньої релігійно-філософської спадщини, в якій віддзеркалюються особистісні життєві шляхи та антропологічні проекти. У даному контексті виокремлено два вектори дослідження – релігійний (І. Огієнко, І. Ортинський, І. Шевців, С. Ярмусь та ін.) та світський (І. Мірчук, О. Кульчицький, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін.). Звертаємося до проблеми осмислення концепту «діаспора», посилаючись на дослідження І. Бойка, Г. Филиповича та ін., які розглядають цей феномен як самобутню спільноту, акцентуючи увагу на проблемі дефініції, функціональності діаспор загалом та української зокрема. Більш концептуально і розлого українську діаспору визначають Н. Кривда (як систему, досвід культуротворення, аксіологічно-процесуальний феномен), Ю. Корбуш (як сталий колектив зі специфічними стереотипами свідомості й поведінки, який протиставляє себе іншим у контексті «ми – не ми», «свої – чужі»), М. Козловець (евристичний імператив транскордонного й міжкультурного діалогу України зі світом). Однак названі підходи хибують відсутністю цілісності та функціональної

структурованості складових української діаспори. Підкреслюється, що одним із цементуючих чинників української діаспори є релігія, яка, з одного боку, відіграє значну роль у консолідації її представників-одновірців, а з іншого – сприяє адаптивній мобільності, асиміляції в іноетнічне оточення. Принциповою для дисертації є така заувага: завдяки релігії не лише накопичується, зберігається й транслюється віроповчальний, нормативно-ціннісний, культовий та інституційний потенціал певної конфесії, а й відбувається відтворення її настанов та досвіду авторитетних репрезентантів цієї конфесії, які, зазвичай, закріплюються в їх напрацюваннях. Враховуючи вищезазначене, подається авторське визначення української діаспори, яка розглядається не лише як суспільний інститут, але й як екзистенційно-особистісний та комунікативно-дискурсивний проект, завдяки чому розкриваються її нові смисли діаспори

У другому розділі **«Концептуалізація антропологічного проекту релігійно-філософських студій мислителів української діаспори»** проведено аналіз різноманітних «зрізів» формування антропологічної парадигми представників українського зарубіжжя та відстежено її особливості, релігійні й філософські пріоритети, на основі яких здійснено концептуалізацію.

У підрозділі 2.1 **«Антропологічні уявлення представників української діаспори: релігійні та філософські впливи»** розглянуто теоретичні джерела, які вплинули на релігійно-філософський дискурс уявлень мислителів української діаспори про людину. Передовсім у дисертації звертається увага на значеннєвість актуалізації етнічної релігії представниками української діаспори (І. Огієнко, Л. Силенко, В. Шаян, С. Ярмусь та ін.), у працях яких релігія аналізується крізь призму національно-культурної ідентичності. Звертається увага на ключові положення християнської антропології як цілісного вчення про людину в її ставленні до Бога, світу і до самої себе. Підкреслюється, що релігійна культура українського народу є складною системою, що синтезує язичницькі та християнські традиції, які становлять підґрунтя віруючого українця (І. Огієнко, В. Янів, С. Ярмусь та ін.).

Зазначається, що на проблему осмислення людини у працях діаспорних мислителів вплинули уявлення про людину давньоруських мислителів, які, розробляючи оригінальне «софійне» практикування філософії як Любові до Софії – премудрості Божої, конструюють новий тип особистості – «Любомудра»; звернення до серця як сутнісної підвалини людського буття (Іларіон, Д. Заточник, К. Смолятич, Г. Сковорода, П. Юркевич та ін.) започатковує основу кордоцентричної традиції релігійно-філософської культури, яка «проростає» етнонаціональними звучаннями в працях діаспорних мислителів (О. Кульчинський, І. Ортинський, Б. Цимбалістий, В. Янів, С. Ярмусь та ін.).

У підрозділі підкреслюється, що на релігійно-філософський дискурс мислителів української діаспори вплинула світова філософська традиція людинознавства, зокрема: психоаналіз (глибинна психологія К.-Г. Юнга), персоналізм (Е. Муньє), німецька філософія (І. Кант, Г. Гегель) та ін. Спираючись на роботу Ю. Денисенко, зазначається, що діячі української діаспори відчували вплив різних європейських філософських течій.

У підрозділі 2.2 **«Біографічний наратив діаспорних діячів: етнонаціональна та релігійна ідентифікація»** висвітлено життєві шляхи діячів української спільноти за кордоном, в яких поєднуються та віддзеркалюються їхні етнонаціональні і релігійні орієнтири. Хронологічно виокремлюється два періоди в життєдіяльності діаспорних мислителів. Перший період (20-роки ХХ ст. – поч. 90-х років ХХ ст.) вирізняється тим, що його представники були сучасниками тих подій, які відбувалися. Другий період (90 р. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) – період незалежності України, коли посилюється інтерес до проблем етно- та релігієгенезу, коли інтенсифікуються зв'язки представників діаспори з Україною (І. Ортинський, І. Шевців, С. Ярмусь та ін.). Підкреслюється, що саме етнічні та релігійні чинники виступають основним «будівельним матеріалом» ідентичності діаспорних мислителів, яка, з одного боку, засвідчує належність до певної спільноти, конфесії, а з іншого – є засобом презентації себе, свого життєвого світу. Таким чином, постає проблема проведення деконструкції біографічного наративу для демонстрації функціонально-практичних особливостей конструювання етнічної та релігійної ідентичностей. Спираючись на дослідження біографічного наративу (А. Кондрико, Б. Робертс, Ю. Турушева та ін.) та виокремлюючи два методологічні підходи до його осмислення: перший – це аналіз окремих життєвих епізодів, який дозволяє змістити акценти з плану сюжету на план переживання, сфокусуватися на студійованих аспектах ідентичності й уникнути конвенціональності цілісної історії життя (Д. МакАдамс, К. Кутковая та ін.); другий – це дослідження процесу нарації як особливої практики, за допомогою якої ідентичність змінюється й артикулюється (Дж. Бамбург, А. де Фіна та ін.), дійшовши висновку: у наративі ідентичність не тільки конструюється, а й презентується (самоствердження, самовиправдання) і актуалізується (відтворюється).

У підрозділі 2.3 **«Українська людина в релігійно-екзистенційних та націонал-персоналістичних вимірах діаспорних мислителів»** досліджено особливості вчення про людину в контексті етно- та релігієгенезу. Ключовими поняттями антропологічних студій діаспорних авторів є поняття «етногенези» та етноментальності, які набувають конкретизації у феномені «українство», в якому вказана специфіка саме цієї етнонаціональної спільноти, її відмінність від інших якісних характеристик інших людських спільнот. Саме діаспорні мислителі активно розробляють такі поняття, як «українська національна вдача» (В. Храмова), «народний світогляд» (Д. Чижевський, І. Мірчук), «національний характер» (І. Лисяк-Рудницький), «духовність українського народу» (С. Ярмусь, Я. Ярема, В. Янів), «українська психіка» (О. Кульчицький) тощо.

У дисертації звернено увагу на концепцію М. Шлемкевича щодо етнонаціонального характеру українців (старосвітський поміщик, гоголівська, сковородинівська та шевченківська людина), в якій подається різноплановий, суперечливий характер формування світоглядних пріоритетів українства, переживання стану «межових ситуацій», завдяки яким «вимальовується» новий тип, в якому синтезується героїчне і революційне як поєднання думки та дії, духу

та життя. Натомість С. Ярмусь виділяє такі системи існування людини: природна (включає увесь світ, в якому живе людина); соціальна (охоплює суспільне середовище); духовна (ґрунтується на християнській релігії).

Спираючись на концепцію М. Шелера (перехід від теоцентризму людини до антропоморфізму Бога) та на рефлексивні настанови К. Ясперса (контемплативна саморефлексія, активно-рефлексивна настанова, «безпосередньо рефлексивна» настанова), мислителі української діаспори виокремлюють комплекс чинників, завдяки яким формується ідентичність української людини. Насамперед це геополітичні фактори, до яких належить ситуація межовості, порубіжжя (О. Кульчицький, В. Храмова, В. Цимбалістий, В. Янів та ін.), завдяки якій уможливується ситуація виходу за межі поцейбічного світу і ствердження себе в царині трансцендентності. Натомість наступний чинник – природне довкілля – конструював певний естетизм (О. Кульчицький), романтичність, входження у природний континуум, безпосередній зв'язок із землею (антеїзм). Релігійно-психологічний аспект формування української ментальності передбачає домінування емоційно-чуттєвої компоненти над раціональним осмисленням, що конкретизується у принципі кордоцентричності (О. Кульчицький, І. Мірчук, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, С. Ярмусь), принципі сердечності як певному психічному стані – преображенні, другому, духовному народженні, воскресінні та тлумаченні серця як творчої, генеруючої сили, основи воскресіння. У дисертації підкреслюється, що аналізований принцип пов'язаний із інтровертизмом (самозаглибленість, філософічність душі, ліризм, пісенність), індивідуалізмом (нескореність, незалежність, самостійність, прагнення до самовиявлення, наполегливість, спрямованість, «упертість» тощо), містичністю як трансцендентно-іманентним єднанням, завдяки якому долається егоцентричність свідомості шляхом трансформації, преображення людини. Водночас умови життя українського етносу реформували і саму християнську релігію, що знайшло свій вияв у феномені українського християнства, якому притаманні соборноправність, демократичність, софійність, відкритість, побутовість, естетизм тощо (І. Музичка, І. Огієнко, І. Ортинський, С. Ярмусь та ін.).

Спираючись на осмислення архетипів С. Кримського та Н. Ковальчук, доведено, що архетипи визначають напрям діяльності людини; вони вкорінені в її ментальних настановах. Ці архетипи підтримуються традицією – набором світоглядних і поведінкових характеристик, властивих українському етносові.

У третьому розділі **«Сутність та смисли відношення «людина – Бог – світ» у працях мислителів українського зарубіжжя: праксеологічний контекст»** досліджено проблему людини в контексті її смисло-ціннісних установок через ставлення до Бога, що проектується та конкретизується у ставленні до себе, свого народу, світу.

У підрозділі 3.1 **«Релігійно-ціннісні орієнтації та етико-гуманістичні пріоритети антропологічних пошуків діаспорних мислителів»** виокремлюється світоглядно-ціннісний та морально-етичний потенціал антропологічної концепції представників української діаспори. Насамперед окреслюється семантичний горизонт поняття «цінність». Попри розмаїтість підходів до цього феномена, визначається основний ракурс осмислення – прагнення до поглибленого

з'ясування взаємовідносин людини та досконалого буття – Бога, намагання віднайти в ньому певне смислове ядро, яке містило б у собі, з одного боку, можливість поєднати людське та надлюдське, а з іншого – «схопити» механізм дії духовно-культурної наступності в тому чи іншому етносі. Відтак, по-перше, цінності, формуючись у надрах ментальності того або іншого народу, конкретизуються у процесі життєдіяльності етносу – народу – нації. По-друге, у процесі етногенезу релігія пов'язується з духовно-ціннісними орієнтаціями, конструюючи релігійну ідентичність як «внутрішній імператив», «внутрішню позицію», визначальну ціннісно-смислову спрямованість поведінки і діяльності, систему стосунків людини із самою собою та з Іншим.

Звертаючись до осмислення феномена релігійної духовності, розмежовуючи при цьому її змістовне наповнення в контексті самотутньої української духовності (Л. Силенко, В. Шаян) та християнства (І. Огієнко, І. Ортинський, І. Шевців, С. Ярмусь та ін.). Не залишається поза увагою авторки й така ідея: значна частина діаспорних мислителів доволі позитивно ставиться до дохристиянських вірувань українців (І. Огієнко, С. Ярмусь), зважаючи на їх етноконсолідуючі можливості, сприяння в набутті етнічної ідентичності українців, збереженні їхньої національної самотутності.

З огляду на те, що в дисертації переважно йдеться про презентантів саме християнської духовності, подається її розуміння в онтологічному (вкорінена в буттєвості людини), аксіологічному (як моральнісний, людинотворчий регулятив), праксеологічному (як реалізація своєї богоподібності та творення людини) вимірах. Підґрунтям самотутньої української духовності та християнської духовності є кордоцентризм як основа «самого буття (екзистенції) українця» (С. Ярмусь). Беручи до уваги ідеї діаспорних мислителів (І. Мірчук, О. Кульчицький, І. Ортинський, Д. Чижевський, В. Янів, С. Ярмусь та ін.) доходимо висновку, що феномен «серця», учення про нього – кордоцентризм, розглядаються у етнічно-духовному, релігійно-символічному моральнісно-практичному аспектах. Механізм оприявлення серця «забезпечують» Віра, Надія, Любов – вісь духовної орієнтації, ті моральнісно-духовні орієнтири, які оприявнюють функціональність «внутрішньої» людини, забезпечуючи її друге народження та набуття статусу богопричетності.

У підрозділі 3.2 **«Релігійно-філософські надбання діаспорних мислителів в сучасному соціокультурному просторі України»** зосереджено увагу на основних напрямках, які визначають спрямованість і потребу наукового осмислення діаспорної спадщини з позицій сьогодення України, збереження національних звичаїв та релігійних традицій, утвердження почуття національної свідомості, формування патріотизму, духовності. Зазначається, що, по-перше, ідейно-тематичними пріоритетами світоглядної парадигми діаспорних мислителів є Бог та рідна Україна, по-друге, її ціннісні та праксеологічні орієнтири повинні підпорядковуватися практичній реалізації національних інтересів і релігійно-духовним потребам.

Саме екзистенційно-кордоцентрична установка діаспорних мислителів уможливила виокремлення таких характеристик українців як сентиментальність

(виявляється на прикладі української ліричності, вираженої у піснях; естетизмі народної обрядовості); персоналізм (виражений в індивідуальності, яка прагне до свободи духу); емоційність (розкривається крізь призму творчої рефлексії народу, відображеної у мистецтві). Ці орієнтири покликані сприяти формуванню духовного світу українця крізь призму плекання народом своїх традицій та звичаїв, де відбувається поєднання таких чинників як національного, ментального та трансцендентного в єдине ціле, що породжує вільний український дух. Щодо світоглядних та праксеологічних пріоритетів мислителів української діаспори, то в цьому випадку йдеться про впливи на сьогодення сучасної України, по-перше, у руслі філософії серця, її глибинного ядра – духовності та моральності, по-друге, у контексті поєднання україноцентричності й теоцентричності, по-третє, у рідній вчительського духівництва, виховання та навчання.

На основі релігійно-філософських напрацювань діаспорних мислителів виокремлюється три напрями їх впливу на вітчизняний соціокультурний простір: історичний (написання історії дохристиянських вірувань та історії християнської церкви – І. Огієнко, І. Ортинський, С. Ярмусь, В. Шаян та ін.), етнічний (обґрунтування понять «етноконфесійний синкретизм», «українське православ'я» тощо – І. Мірчук, І. Музичка, В. Янів), філософсько-гуманістичний (осмислення проблем людини через призму синкретизму етнічного та релігійного – О. Кульчицький, Д. Чижевський, В. Цимбалістий, М. Шлемкевич та ін.). Приділено увагу на особливості українського православ'я, зокрема на його гуманізм, патріотизм, соборноправність, віротерпимість, відкритість до інших релігійних систем, онаціональнення обрядових форм, софійність тощо. Принципово важливими є ідеї діаспорних мислителів про національну церкву, Українську помісну церкву, яку вони не лише постійно актуалізували в своїх працях, але й вистраждали, про що свідчать їхні життєві шляхи. Православна церква України, яка нещодавно була створена, – це також заслуга й діаспорних мислителів. Разом з тим є певна засторога – не перетворити її на авторитетного політичного наставника, на таку інституцію, яка виконуватиме не властиві їй функції.

Висновки

1. Аналітичний огляд релігійно-філософських студій представників української діаспори уможливив виокремлення таких напрямів дослідницької думки, які взаємопов'язані між собою: філософський (гуманізм, антропоцентризм, людиномірність), богословський та релігієзнавчий (етнорелігієгенез, християнська антропологія, її пріоритети).

2. Визначено особливості ідентифікації української діаспори у таких «зрізах»: з точки зору її інституалізації як імперативу транскордонної й транскультурної діалогічності, як своєрідного проекту культуротворення. Подано авторське визначення української діаспори як екзистенційно-особистісного та комунікативно-дискурсивного проекту, в межах якого презентовано релігійні й етнічні смисли людини, які функціонально інтегрують, стабілізують та активізують названу спільноту.

3. Антропологічне вчення діаспорних мислителів ґрунтується на екзистенційно-антропологічній доміні, яка значною мірою визначає зміст та основні структурно-сміслові аспекти їх релігійно-філософського доробку. Фактично, ствердження й актуалізація діаспорного дискурсу відбулися на основі синтезу вітчизняної релігійно-філософської традиції та загальноєвропейських антропологічних візій.

4. Життєвий шлях носіїв антропологічних ідей діаспорних мислителів розглядається як життєва історія, як біографічний наратив, як засіб конструювання та презентації їхньої етнічної й релігійної ідентичності, завдяки якій тематизується і виокремлюється дослідницький ракурс – певний напрям філософсько-світоглядних зацікавленостей.

5. Чинниками, які зумовили етнічну та релігійну ідентичність українця є: геополітичний аспект (ситуація межовості, порубіжжя, яка посилювала екзистенційно-трансцендентні інтенції); соціально-психологічний (кордоцентризм, інтровертизм, естетизм, індивідуалізм тощо); культурологічний аспект (уявлення, що виникали в процесі етно- та релігієгенезу і були спричинені архетипами колективного несвідомого).

6. Виокремлено сутнісне, концептуальне ядро антропологічної парадигми діаспорних мислителів, зокрема україноцентризм (теоретична рефлексія над проблемою національного буття українського народу, над проблемою своєрідності українського етносу у світовій цивілізації) та теоцентризм (Бог як абсолютне начало і центр Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисложиттєві настанови людини).

7. Антропологічні візії представників діаспори, що «розгортаються» у площинах «людина – Україна – світ» та «людина – Бог – світ», характеризуються екзистенційно-кордоцентричною спрямованістю, інтровертизмом, естетизмом, індивідуалізмом тощо. А вісью, що перетинає всі виміри життя українця, його «трансценденцією» виступають морально-духовні чесноти – Віра, Надія, Любов, які визначають сенсожиттєві виміри особистості – для чого вона живе, яке призначення її, як вона може самоактуалізуватися і тим самим здійснити себе.

8. Важливим аспектом творчого доробку діаспорних мислителів виступало дослідження внутрішнього світу людини, феномена «внутрішньої» людини, її морально-духовного центру – серця, завдяки якому оприявнюються глибинні смисли людини. Етнізм релігії уможливорює формування як етнічної, так і релігійної ідентичності, які можна розглядати як «внутрішній імператив», «внутрішню позицію», визначальну ціннісно-сміслову спрямованість поведінки і діяльності, систему ставлення людини до самої себе, до іншого, до світу загалом.

9. Антропологічна парадигма мислителів української діаспори, розгортаючись у вісь смислового синтезу «україноцентризм-антропоцентризм-теоцентризм», містить значний практично-просвітницький потенціал для сьогодення України, зокрема в духовній, релігійній царинах – як ствердження української людини, її гідності, почуття патріотизму, національних пріоритетів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Сало Г. В. Аксіологічні орієнтири у творчій спадщині мислителів української діаспори. *Науково-практичний журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології»*. Одеса. 2016. Вип. 9. С. 114–117.
2. Salo H. Human-centric religious-philosophical discourse Stephen Jarmus. *International Journal of Economics and Society*. USA. 2016. Volum 2. Issue 5. March. P. 103–107.
3. Сало Г. В. Антропологічні засади закордонного українства в його релігійно-філософських поглядах. *Гілея: науковий вісник*. Київ 2018. Вип. 129. С. 213–216.
4. Salo H. Anthropological component of religious outlook of foreign Ukrainians as an ethnic existence aspect of the rooting of the essence of man in religious studies. *Evropsk` filozofick` a historick` diskurz*. Praha. 2018. Volum 4, Issue 1. P. 39–44.
5. Сало Г. В. Антропологічний чинник мислителів української діаспори в релігієзнавстві: етноксизистенційний вимір укорінення сутності людини. *Гілея: науковий вісник*. Київ. 2019. Вип. 143. С. 138–142.
6. Сало Г. В. Антропологічні уявлення мислителів української діаспори: релігійні та філософські впливи. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. Київ. 2019. Вип.1(13) . С. 46–50.
7. Сало Г. В. Антропологічні виміри у релігійно-філософських поглядах українських мислителів західної діаспори. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний Альманах «Грані»*. Дніпропетровськ. 2019. Т. 22. № 3. С. 19–26.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Сало Г. В. Відображення антропоцентричної орієнтації у релігійно-філософських поглядах Івана Огієнка. *Сучасні соціально-гуманітарні дискурси: матеріали V всеукраїнської науково-практичної конференції*. Дніпропетровськ. 2015. С. 103–105.
9. Сало Г. В. Антропологічний характер релігійно-філософського дискурсу української діаспори: історіографічний аспект. *Суспільні науки: історія сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* . Київ. 2015. С. 85–87.
10. Сало Г. В. Відображення антропологізму у духовному житті української еміграції. *Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів. 2015. С. 12–13.
11. Сало Г. В. Антропологізм у релігійно-філософському вченні Степана Ярмуся. *Особистість, суспільство, політика: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції*. Люблін. 2016. С. 108–109.
12. Сало Г. В. Релігійно-філософський дискурс українських філософів західної діаспори: історіографічний аспект. *Дослідження молодих учених у*

контексті розвитку сучасної науки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ. 2016. С. 128–132.

13. Сало Г. В. Релігійний «зріз» антропологічних візій у працях діаспорних мислителів. *Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Львів. 2019. С. 30–32.*

14. Сало Г. В. Світоглядно-антропологічні орієнтації київської філософської школи. *Київські філософські студії-2019: Всеукраїнська наукова конференція. Київ. 2019. С. 83–86.*

АНОТАЦІЯ

Сало Г.В. Антропологічні смисли релігійно-філософського дискурсу української діаспори (20-ті роки ХХ – початок ХХІ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2020.

Роботу присвячено реконструкції антропологічних візій представників української діаспори, розглянутих у контексті їх релігійно-філософських студій 20-ті р. ХХ – початку ХХІ ст. Систематизовано й проаналізовано джерельну базу з проблеми дослідження. За основу взято праці провідних діячів зарубіжного українства: О. Кульчицького, І. Мірчука, І. Огієнка, І. Ортинського, Д. Чижевського, В. Шаяна, М. Шлемкевича, В. Яніва, С. Ярмуся та ін. Сформульовано і подано визначення української діаспори як екзистенційно-особистісного комунікативно-дискурсивного проекту, розкрито джерела антропологічних уявлень мислителів українського зарубіжжя та концептуальні засади вчення про людину, зокрема україноцентризм та теоцентризм як особливі світоглядні настанови, життєві та дискурсивні стратегії. Узагальнено релігійно-ціннісні орієнтації й етико-гуманістичні пріоритети антропологічних пошуків діаспорних мислителів – релігійна духовність, ідея «внутрішньої» людини, феномен кордоцентризму, триєдність Віри, Надії, Любові, завдяки якій уможливується синергійна діяльність людської особистості з Абсолютною Особистістю.

Релігійно-філософський доробок діаспорних мислителів містить чимало конструктивних ідей, які в умовах державної незалежності України є вкрай актуальними; їхній вплив виявляється в етнонаціональній та духовній царині. Підкреслено, що ідейно-тематичними пріоритетами світоглядної парадигми мислителів української діаспори є Бог та рідна Україна.

Ключові слова: українська діаспора, релігійно-філософський дискурс, україноцентризм, теоцентризм, кордоцентризм, «внутрішня» людина.

АННОТАЦИЯ

Сало А.В. Антропологические смыслы религиозно-философского дискурса украинской диаспоры (20-е годы XX – начало XXI века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2020.

Диссертационное исследование посвящено реконструкции антропологических идей представителей украинской диаспоры, рассмотренных в контексте их религиозно-философских исследований 20-х гг. XX – начала XXI века. В этом контексте систематизирована и проанализирована литературная база по проблеме исследования. За основу взяты труды ведущих деятелей зарубежного украинства: А. Кульчицкого, И. Мирчука, И. Огиенко, И. Ортинского, Д. Чижевского, В. Шаяна, М. Шлемкевича, В. Янива, С. Ярмуся и других. Дается определение украинской диаспоры как экзистенциально-личностного и коммуникативно-дискурсивного проекта, раскрываются источники антропологических представлений мыслителей украинского зарубежья и концептуальные основы учения о человеке, в частности украиноцентризм и теоцентризм как особые мировоззренческие установки, жизненные и дискурсивные стратегии. Обобщены религиозно-ценностные ориентации и этико-гуманистические приоритеты антропологических поисков диаспорных мыслителей – религиозная духовность, идея «внутреннего» человека, феномен кордоцентризма, триединство Веры, Надежды, Любви, благодаря которому становится возможной синергическая деятельность человеческой личности с Абсолютной Личностью.

Религиозно-философское наследие диаспорных мыслителей содержит немало конструктивных идей, которые в условиях государственной независимости Украины являются крайне актуальными; их влияние проявляется в этнонациональной и духовной сферах. Подчеркивается, что идейно-тематическими приоритетами мировоззренческой парадигмы мыслителей украинской диаспоры являются Бог и родная Украина.

Ключевые слова: украинская диаспора, религиозно-философский дискурс, украиноцентризм, теоцентризм, кордоцентризм, «внутренний» человек.

ABSTRACT

Salo H.V. Anthropological sense in religious-philosophic discourse of Ukrainian diaspora philosophers (the 20s of XX – beginning of XXI centuries). – Qualification research paper. Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philosophy (PhD): Speciality 09.00.11 “Religious Studies”. Borys Grinchenko Kyiv University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv, 2020.

This dissertation focuses on reconstructing anthropological visions of Ukrainian diaspora in the context of their religious-philosophic studies which chronologically cover

the 20s of XX and the beginning of XXI century. The works of O. Kulchytsky, I. Mirchuk, I. Ohienko, I. Ortynsky, D. Chyzhevsky, V. Shaian, M. Shlemkevych, V. Yaniv and others have served as dataset for analysis and systematization.

In order to understand and expose the conception of worldview, humanistic and moral ideas about a man represented by diaspora thinkers, the author first turns to their biographical narrative in which their life path, dramatic conflicts that induced them to emigrate can be traced down; secondly, she considers those philosophical and religious ideas in the context of which their anthropological paradigm was formed; thirdly, the author explores the extent to which the foundations of their ideas were consistent with the domestic and world traditions of philosophizing, and to what extent these ideas pertained to those problems that the society was concerned about.

Ukrainian diaspora is viewed as existential-personalized discourse-communicative project. The sources of specific anthropologic concepts of Ukrainian diaspora thinkers are traced. This paper maintains that Ukraine-centrism together with theo-centrism can be viewed as the specific philosophic values and discourse strategies of the thinkers in question. The carried out investigation allows us to outline religious values and ethic-humanistic priorities within anthropological domain of the diaspora philosophers named. Among these values and priorities are: religious spirituality, idea of inner orientation of a person, cordocentrism, trinitarianism of Vira (Belief / Trust), Nadia (Hope), Lyubov (Love), the latter trinity enabling person's synergic activity with Absolute Personality.

Ukrainian diaspora thinkers' religious-philosophic legacy contains a range of ideas which prove to be valuable and influential having considerable impact on ethnonational and spiritual identification of Independent Ukraine. It is exactly the existential-cordocentric attitude of Ukrainian diaspora thinkers that made it possible to distinguish such characteristics of Ukrainians as sentimentality (manifested on the example of Ukrainian lyricism expressed in songs; aesthetism of folk ritualism), personalism (expressed in individuality, striving for freedom of spirit); emotionality (revealed through the prism of the people's creative reflection, depicted in art). These guidelines are intended to encourage the formation of the spiritual world of Ukrainians through the prism of preserving their traditions and customs by the people, where a combination of factors such as national, mental and transcendent, generating free Ukrainian spirit takes place. God and Ukraine are the top idea-topical priority of the Ukrainian diaspora philosophers' world view paradigm.

Key words: Ukrainian diaspora, religious-philosophic discourse, Ukrainian centrism, theocentrism, cordocentrism, 'inner' personality.

Підписано до друку 10.01.2020 р. Формат видання 60x84/16.

Ум. др. арк. 0,93. Тираж 104 пр. Зам. № 0-1.

Київський університет імені Бориса Грінченка.

04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру

ДК № 4013 від 17.03.2011 р.